

Kritische bijdragen

Postmaterialisme en stemgedrag Enkele kanttekeningen bij de analyse van politieke waarden

Jan van Deth en Nan Dirk de Graaf*

De opkomst van zogeheten postmaterialistische waarde-oriëntaties kan zich verheugen in ruime belangstelling. De meeste publikaties op dit terrein zijn een voortzetting van het werk van Inglehart (1977) die betoogt dat er in de Westerse samenlevingen een proces van waardeverandering is opgetreden waarbij de prioriteiten onder de bevolking verschuiven van materiële zaken, gezag en traditie naar zaken als emancipatie, zelfontplooiing en democratisering. Dit proces zou in belangrijke mate plaatsvinden door bevolkingsvervanging, vandaar dat Inglehart spreekt van een 'Stille Revolutie'. De opkomst van de nieuwe waarden heeft onder meer gevolgen op het terrein van de politieke participatie, het kiesgedrag, en de binding met allerlei instanties.

In de afgelopen jaren zijn er ook in Nederland diverse publikaties verschenen die aandacht besteden aan de relaties tussen postmaterialisme en electorale houdingen. In *Mens & Maatschappij* verscheen in 1986 het artikel 'Links/rechts, postmaterialisme en stemgedrag' van Niemöller en Van der Eijk. Daarna was het de beurt aan Middendorp (1989) met een beschouwing onder de titel 'De betekenis van links-rechts zelfplaatsing en haar effect op stemgedrag'. De rij wordt (voorlopig?) afgesloten met een bijdrage van Hendriks Vettehen (1990) getiteld 'Postmaterialisme en stemgedrag'. Deze Nederlandse bijdragen bevatten diverse discutabele stellingen en interpretaties over de relatie tussen waarde-oriëntatie, links-rechts plaatsing en stemgedrag. In dit artikel zullen wij enkele theoretische en methodisch-technische kanttekeningen plaatsen bij de genoemde drie artikelen.

Niemöller en Van der Eijk onderzoeken de invloed van links-rechts zelfplaatsing enerzijds en postmaterialistische waarde-oriëntatie anderzijds op stemgedrag. Zij willen onderzoeken of stemgerechtigden nog steeds vanuit een links-rechts ideologie op politieke partijen stemmen. Tot het midden van de jaren zestig waren godsdienst en sociaal-economische positie belangrijke determinanten voor de politieke voorkeur. In toenemende mate hebben deze factoren aan verklaringskracht ingeboet en er zijn indicaties dat de

* Prof.dr.ing. J.W. van Deth is hoogleraar politicologie bij de vakgroep politicologie aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Dr. N.D. de Graaf is op basis van een KNAW-beurs werkzaam bij de vakgroep sociologie van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

politieke discussie zich niet meer eenvoudig laat weergeven met de gebruikelijke links-rechts scheiding, voorzover die is gebaseerd op traditionele, vooral sociaal-economisch bepaalde scheidslijnen. Politicologen zijn op zoek naar nieuwe ideologische dimensies die de politiek vanaf het midden van de jaren zestig zouden beheersen. Postmaterialisme is één van die nieuwe dimensies die een belangrijke rol zou kunnen gaan spelen. Niemöller en Van der Eijk stellen de vraag of voor het verklaren van stemgedrag de postmaterialistische waarde-oriëntatie de plaats aan het innemen is van de links-rechts ideologie. Een intrigerende vraag.

Om uit te zoeken of postmaterialisme dimensie een belangrijke rol is gaan spelen maken Niemöller en Van der Eijk gebruik van een eenvoudig model waarbij de afhankelijke variabele de gemiddelde links-rechts score is van de politieke partij waarop is gestemd. Twee kanttekeningen lijken hierbij op z'n plaats. Uitgaande van de mogelijkheid dat de politiek niet langer een eenvoudige links-rechts discussie betreft, is het ten eerste merkwaardig dat voor het construeren van de afhankelijke variabele de politieke partij en worden geschaald op een links-rechts dimensie. Ten tweede is het nogal triviaal om vervolgens de links-rechts zelfplaatsing van respondenten als verklarende variabele in te voeren. Dit is een mooi voorbeeld van het opvoeren van verklaarde variantie zonder veel theoretische vooruitgang te boeken. De importantie van de links-rechts oriëntatie bij een dergelijk opzet komt ons zo evident voor dat men daarvoor nauwelijks een databestand hoeft te analyseren. De vraag is veeleer: waarom is het verband tussen deze twee variabelen niet perfect?

Niemöller en Van der Eijk proberen aan te tonen dat hun model niet triviaal is door de partijen ook een keer te ordenen volgens het relatieve aantal materialisten respectievelijk postmaterialisten onder de kiezers van een partij. Dit is een interessante poging om iets van het triviale weg te nemen, maar wat de theoretische vooruitgang is in zo'n model is onduidelijk. Dat de causale volgorde succesvol andersom gemodelleerd kan worden tonen Van Deth en Geurts (1989) aan. Het spreekt voor zich dat bij deze meer voor de hand liggende modellering de conclusies van Niemöller en Van der Eijk over directe en indirecte effecten aanzienlijk veranderen. Weliswaar is links-rechts plaatsing ook in deze modellen de belangrijkste voorspeller van stemgedrag, maar die plaatsing zelf is in belangrijke mate afhankelijk van de waarde-oriëntatie van de respondent.

Middendorp (1989) gaat in op het artikel van Niemöller en Van der Eijk. Zijn belangrijkste conclusie is dat links-rechts-zelfidentificatie meer door religie en een libertair-autoritaire dimensie dan door sociaal-economische klasse en sociaal-economische links-rechts ideologie kan worden verklaard. Dat lijkt een uitstekend uitgangspunt. Indien men per se links-rechts stemgedrag wil verklaren met links-rechts-zelfplaatsing, kan men de bijdrage van Middendorp dan ook als een verbetering van het model van Niemöller en Van der Eijk beschouwen. Middendorp gaat echter uit van de assumptie dat er een directe relatie bestaat tussen links-rechts plaatsing en stemgedrag, terwijl nu juist empirisch zou moeten worden gezien welke andere factoren hier wellicht in het geding zijn. Hoewel zijn conclusies dus zijn gebaseerd op een zelfde gedachtengang als de analyses van Van Deth en Geurts, kiezen de laatsten uitdrukkelijk voor diverse alternatieve modellen voor het toetsen van het empirisch gehalte van de uitspraken over de determinanten van stemgedrag.

In de meest recente bijdrage aan deze discussie probeert Hendriks Vettehen (1990) aan te tonen dat Niemöller en Van der Eijk niet de juiste operationalisatie voor postmaterialisme hebben gehanteerd. Dit stuk heeft als titel 'Postmaterialisme en stemgedrag'. Helaas hebben de uiteindelijke analyses vrijwel niets te maken met deze titel en heeft de auteur één van Ingleharts belangrijkste hypothesen over het hoofd gezien. De operationalisatie zou geen indicatie zijn van de mate waarin men achter bepaalde doelstellingen staat, maar eerder van de mate waarin deze doelstellingen moeten worden verwezenlijkt onder de omstandigheden waarin een land zich bevindt. Hendriks Vettehen: 'Zo zal in een dictatuur het doel "de politieke uitspraak van burgers te vergroten" vrijwel algemeen worden aanvaard. Op het moment dat de dictatuur door een parlementaire democratie is vervangen, zullen grote groepen van de bevolking verdere vergroting van de politieke inspraak afkeuren uit vrees dat het land onbestuurbaar wordt' (p. 169). In dit verband is de socialisatie-hypothese van Inglehart cruciaal. Deze hypothese impliceert dat postmaterialistische waarden min of meer stabiel zijn (cohorteffect). Ongeacht de politieke toestand tijdens het moment dat de respondent wordt geïnterviewd.¹ Deze kritiek op Inglehart lijkt ons dan ook niet terecht. Natuurlijk, men kan van mening verschillen over de houdbaarheid van de socialisatie-hypothese, maar dat zou men empirisch kunnen beslechten door duidelijke afgeleide hypothesen uit te schrijven en deze te toetsen aan data. Voor een toetsing van de stabiliteit van postmaterialisme in Nederland op individueel niveau kan men inmiddels informatie vinden in diverse artikelen.² Evenals Middendorp werkt Hendriks Vettehen dus met assumpties zonder zich te bekommeren over de resultaten van reeds beschikbaar empirisch onderzoek; in zijn geval over de invloed van periode-effecten op de stabiliteit van de postmaterialistische oriëntatie.

Ook in de bijdrage aan de discussie van Hendriks Vettehen is gebruik gemaakt van de triviale en biased operationalisatie van stemgedrag op een links-rechts schaal. Bovendien neemt hij slechts één item over abortus op dat voor een libertair-autoritaire dimensie moet staan. Dit item in een model ter verklaring van politiek (links-rechts) stemgedrag moet volgens Hendriks Vettehen een betere indicatie geven of postmaterialisme, naast links-rechts zelfplaatsing, een rol van betekenis speelt voor het verklaren van links-rechts stemgedrag. Los van het feit dat het op deze wijze opnemen van links-rechts zelfplaatsing in een dergelijk model weinig theoretische relevantie heeft, wordt door het opnemen van een enkel abortus-item weinig gezegd over de invloed van postmaterialisme. Het is dan ook verbazingwekkend dat Hendriks Vettehen eindigt met belangrijke conclusies over de invloed van postmaterialisme. Het abortus-item zal ongetwijfeld enigermate gecorreleerd zijn met postmaterialisme, maar dat is dan ook de enige conclusie die we zouden durven geven.

In deze Nederlandse discussie in *Mens & Maatschappij* zijn enkele opvallende punten te onderkennen. Niet ernstig, maar wel storend is het feit dat de drie bijdragen zich tamelijk expliciet op de onderlinge discussie richten en weinig of geen aandacht hebben voor bevindingen zoals die zijn te vinden in (veelal buitenlandse) literatuur op dit terrein. Belangrijker is dat er tekortkomingen zijn op twee terreinen: 1. de operationalisatie van afhankelijke en onafhankelijke variabelen, en 2. de modellering van de relaties tussen stemgedrag en politieke attitudes.

Voor de operationalisatie van de onafhankelijke variabele wordt meestal gebruik gemaakt van de standaard registratie van materialistische en postmaterialistische waarde-oriëntaties zoals die door Inglehart is ontworpen. Met deze instrumenten krijgt vooral de geachte aan prioriteiten de vereiste nadruk. Inglehart spreekt immers niet voor niets consequent van postmaterialisme en nooit van immaterialisme. Van der Eijk en Niemöller gebruiken het Nationaal Kiezersonderzoek uit 1981 en de daarin opgenomen vragen wijken weliswaar iets af van de Inglehart-varianten, maar registreren in ieder geval prioriteiten. Dit geldt ook voor de data van Middendorp. Hendriks Vettehen begeeft zich echter uitdrukkelijk buiten de theoretische context van de postmaterialistische benadering door geen prioriteiten te registreren, maar opvattingen over een enkel issue. Zoals al is aangegeven, is het echter de operationalisatie van de afhankelijke variabele die in de genoemde bijdragen voor de meeste problemen zorgt. Zonder veel scrupules wordt stemgedrag geoperationaliseerd door de partijen te ordenen op een links-rechts dimensie. Dat hierdoor een sterke bias optreedt ten gunste van de links-rechts plaatsing van de respondent zou iedere onderzoeker ernstig moeten verontrusten. Alleen Van der Eijk en Niemöller wagen nog een poging om deze vertekening te relativiseren door de partijen ook eens te ordenen naar het aandeel materialisten en postmaterialisten onder hun aanhang. Indien deze werkwijze consequent wordt gevolgd, ontstaat – zoals Van Deth en Geurts aantonen – een veel genuanceerder beeld van de relaties tussen stemgedrag, links-rechts plaatsing en waarde-oriëntatie van de respondenten.

Daarmee zijn we aanbeland bij de tweede kanttekening. Het lijkt ons weinig zinvol voort te gaan op een weg waarbij de discussie over een zo belangrijk verschijnsel als de verklaring van stemgedrag, wordt gedomineerd door analyses die cruciale aspecten van theoretische benaderingen ‘oplossen’ met veelal impliciete assumpties over de operationalisatie van stemgedrag. Dat betekent dat de relaties tussen stemgedrag, links-rechts plaatsing en waarde-oriëntatie in een model moeten worden ondergebracht waarin een theoretische visie op de onderlinge afhankelijkheden is gespecificeerd. Helaas is aan die minimum voorwaarde niet voldaan in de discussies over stemgedrag en postmaterialisme zoals die in de laatste jaren in *Mens & Maatschappij* is gevoerd.

Noten

1. Een meer theoretische verklaring waarom bijvoorbeeld mensen die de tweede wereldoorlog hebben meegemaakt nu nog steeds veiligheid een relatief belangrijke doelstelling vinden geeft De Graaf (1988, p. 72-74, 1989, p. 23-25).
2. Zie bijvoorbeeld Van Deth (1984) en veel uitgebreider De Graaf (1988) en De Graaf, Hagenaars en Luijckx (1989).

Literatuur

- Deth, Jan W. van (1984). *Politieke waarden*. Dissertatie, Amsterdam, CT-Press.
- Deth, Jan W. van en Peter A.T.M. Geurts (1989). Value Orientation, Left-Right Placement and Voting. *European Journal of Political Research*, 17, p. 17-34.

- Graaf, Nan Dirk de, (1988). *Postmaterialism and the Stratification Process: An International Comparison*, Dissertatie, Utrecht, ISOR.
- Graaf, Nan Dirk de, (1989). Individual an Structural Conditions Affecting Postmaterialism Values. In: Ganzeboom H.B.G. & H. Flap (eds.) *Changing Involvements: Theories on Value Change and New Social Movements*. SISWO-publication, Amsterdam, 339, p. 5-50.
- Graaf, Nan Dirk de, Jacques Hagenaars & Ruud Luijkx (1989). Intragenerational Stability of Postmaterialism in the United States, West Germany and the Netherlands. *European Sociological Review*, Vol. 5, 183-201.
- Hendriks Vettehen, Paul G.J. (1990). Postmaterialisme en stemgedrag. *Mens en Maatschappij*, 65, p. 165-178.
- Inglehart, Ronald (1977). *The Silent Revolution*, Princeton University Press, Princeton.
- Middendorp, C.P. (1987). De betekenis van links-rechts zelfplaatsing en haar effect op stemgedrag. *Mens en Maatschappij*, 64, p. 66-79.
- Niemöller, B. en C. van der Eijk (1986). Links/rechts, postmaterialisme en stemgedrag. *Mens en Maatschappij*, 61, p. 251-269.